

**КРАЄЗНАВСТВО  
В ОСОБАХ**



## МИКОЛА ЕРНСТ І КРИМОЗНАВСТВО ТРИДЦЯТИХ РОКІВ

*На основі нових документальних комплексів із Санкт-Петербурга та Архіву Головного управління СБУ в Автономній Республіці Крим відновлено невідомі сюжети розвитку кримознавства в складну добу 30-х рр. ХХ ст. – часів руйнації класичних традицій у краєзнавстві та становлення тоталітарної системи. На тлі діяльності видатної постаті краєзнавчого руху М. Л. Ернста висвітлено процеси, які проходили в кримознавстві.*

**Ключові слова:** М. Л. Ернст, кримознавство, регіональні енциклопедії, пам'яткознавство, Центральний музей Кримської АСРР.

Микола Львович Ернст у 30-х роках ХХ століття був, без перебільшення, найвидатнішою фігурою в кримознавстві. Організатор науки, визначний діяч музейної справи та пам'яткоохоронної сфери, він продовжував активно розробляти різні сюжети історичного краєзнавства й археології Криму, працюючи в Центральному музеї Кримської АСРР завідувачем археологічного відділу. Виставки, традиційні літні розкопки, лекції. Життя відбивало свій традиційний ритм. Проте навколо нього змінювалося коло його сподвижників, службового оточення. За своїм професійним, а часто – і моральним рівнем, це були не краєзнавці 1920-х, які міцно увійшли в історіографічні канони як класики краєзнавства. Тепер доводилося співпрацювати, як правило, з відставленими за вислугою років партійними функціонерами, переведеними на «наукову» роботу, «ідейними» будівничими нового суспільства, висунутими для роботи на культурному фронті з робітничого середовища.

У Центральному музеї Тавриди М. Л. Ернста оточували нові люди. З 1927 до 1932 року директором був Леонід Миколайович Невський, член ВКП(б) з 1908 року, член Товариства старих більшовиків, колишній червоногвардієць. За спогадами Миколи Львовича, «справами музею він зовсім не цікавився, <...> проте користувався скрізь великим авторитетом»<sup>1</sup>. Він одночасно був співробітником обкому партії та співробітником відділу культури і пропаганди. У 1929–1930 рр. Л. М. Невський також виконував обов'язки заступника наркома освіти Кримської АСРР. У жовтні 1931 року він знайшов у собі енергію для вступу до аспірантури Кримського комуністичного вишу, був головним редактором газети «За пищевую индустрию». 1932 року за рішен-

ням ЦК ВКП(б) Леоніда Миколайовича було переведено на партійну роботу в Москву. Заступником Л. М. Невського, а після нього – директором музею став Василь Григорович Опалов, член ВКП(б) з 1919 року, архівіст, редактор Кримського державного видавництва<sup>2</sup>, історик-краєзнавець. М. Л. Ернст відзначав його популярність «як письменника (правда, нікчемного і бездарного)»<sup>3</sup>. В. Г. Опалова змінив Володимир Іванович Советов, колишній співробітник Істпарту Кримського обкому ВКП(б)<sup>4</sup>, який, на думку М. Л. Ернста, «так само, як попередні, справами не займався, <...> теж письменник (правда, також бездарний)»<sup>5</sup>. Саме В. І. Советов познайомив М. Л. Ернста із завідувачем відділу культури і пропаганди обласного комітету партії Б. С. Ольховим, завідувачем КримЦентрархіву А. М. Павловським і співробітником архіву М. Л. Атласом<sup>6</sup>, з якими краєзнавець активно співпрацював у тридцяті.

1931 року ліквідується як самостійна одиниця найавторитетніша загальнокримська спілка краєзнавців – Таврійське товариство історії, археології та етнографії, пост голови якого не так давно зайняв М. Л. Ернст. Відповідно перестали виходити й «Известия» Товариства – фактично припинилася періодична видавнича діяльність, що є і показником рівня краєзнавчого руху як такого<sup>7</sup>. Усі розформовані в Криму наукові громадські об'єднання за задумом партійного керівництва вливалися в Обласне бюро краєзнавства, керівником якого було обрано (читай – призначено) Олексія Георгійовича Максимовича<sup>8</sup>. Як пізніше охарактеризував цю організацію Олександр Іванович Полканов, це було формальне об'єднання, яке займалося лише паперовою роботою<sup>9</sup>.

У 1930–1936 роках, крім музею, Микола Львович підробляв у журналі «Економика и культура Крыма», що видавався Держпланом

Кримської АСРР. Там він виконував обов'язки технічного редактора<sup>10</sup>.

1933 року в сім'ї Ернста «грянув перший грім» – у Києві заарештували брата Миколи Львовича – Федора Людвіговича, який незабаром замість залів київських музеїв опинився на станції «Ведмежа гора», де поповнив кількість будівельників Білмор-Балтійського каналу<sup>11</sup>. Згодом на допитах М. Л. Ернст намагався показати, що в цей період вже майже не спілкувався з братом: «Мій брат Федір дійсно був заарештований в Києві приблизно 1932 року. З яких причин і за що його заарештовано, мені невідомо, так як я його після того не бачив. Після арешту він був висланий на Білморський Канал та працював директором музею в Кемі. Відбувши покарання 1936 року він повернувся до Києва, а потім переїхав на роботу до Алма-Ати як заступник директора картинної галереї.

Питання: Вам відомі були антирадянські переконання вашого брата?

Відповідь: Ні, відомі вони мені не були. Я, однак, знав, що брат захоплюється національною українською культурою, і я його попереджав, як би не впасти в український буржуазний націоналізм.

Питання: Ваш брат примикав до буржуазного націоналістичного українського руху?

Відповідь: Я цього не знаю, але середовище, в якому він тоді працював у Києві, було сильно засміченим українськими буржуазними націоналістами<sup>12</sup>.

Постійним у цей час було листування Миколи Львовича з його сестрами Вірою і Євгенією, що мешкали в Києві. Добірка послань від сестер, що зберігалася в будинку Миколи Львовича, надалі також стала об'єктом пильної уваги співробітників НКВС:

«Питання: З листа вашої сестри Віри видно, що вона вам рекомендувала знищити її листи, листи вашого брата, а також і взагалі всі листи, які у вас зберігаються. Чим цю рекомендацію було викликано?

Відповідь: У сестри, очевидно, було багато відомостей про арешти в Києві серед українців і німців. Ймовірно, були чутки, коли хто-небудь потрапляв під підозру на основі старих листів і, як налякана обивателька, вона і вирішила, що краще за все знищити листи.

Питання: Судячи з листів, ваша сестра є не тільки людиною антирадянських переконань, але, вочевидь, і знала про вашу контрреволюційну діяльність.

Відповідь: Ні, моя сестра не знала зовсім про мою контрреволюційну діяльність і сама також,

наскільки я її знаю, антирадянські настроєна не була, а в листі її видно тільки психологію наляканої несвідомої обивательки.

Питання: Ваша сестра в листі вам пише: «Я надсилаю список наявних у мене книг із твоїми ініціалами. Пересилати їх зараз я вважаю несвоєчасно, а тому напиши, чи передати Ользі, або дещо просто знищити, твої документи я буду потроху надсилати». Пояснить.

Відповідь: Мова йде в листі про мою наукову бібліотеку, що залишилася в Києві у сестри ще з довоєнного часу, коли я працював у Києві. Книг досить багато і сестра вважала їх незручним пересилати мені через невизначеність мого стану у зв'язку зі звільненням із двох служб. Сама сестра збиралася переїжджати до брата в Алма-Ату і тому мала щось зробити з цими моїми книгами. Згадувана у цій фразі Ольга, є моя тітка Ольга Миколаївна Неєзе – вчителька, що живе також у Києві, якій сестра і думала передати мою бібліотеку на зберігання, а список книг дійсно доклала до цього листа до мене. Згадка про можливе знищення дечого з книг відноситься до книг безцінних і застарілих, що становлять баласт. Згадка про пересилання мені моїх документів відноситься до мого диплому на ступінь доктора історії, який зберігався у неї, друкований у 25 примірниках. Я просив сестру надіслати мені кілька відбитків<sup>13</sup>.

У травні 1934 року в Криму почався новий виток репресій проти старої інтелігенції і найосвіченіших національних кадрів. Саме в цей час із Кримського педагогічного інституту імені товариша М. В. Фрунзе, який тоді в місцевій пресі іменували не інакше як «буржуазний націоналістичний гнійник», були звільнені видатні діячі кримськотатарської культури, історики та філологи: А. С. Айвазов, О. Н.-А. Акчокракли, І. Н. Леманов, А. А. Умер, а також відомі вчені-історики професори О. М. Деревницький і Г. О. Максимович<sup>14</sup>. Кращим способом зберегти собі життя було кинути все і поїхати, як зробив професор цього вишу Віктор Йосипович Филоненко. Він спішно втік із благодатного Криму в далеку Каракалпакію, в глухий Турткуль, адміністративний центр цієї автономної республіки в 1932–1939 роках. Тут В. Й. Филоненка було призначено дійсним членом першого розряду Каракалпацького науково-дослідного інституту і керівником групи національної школи та етнографії, а пізніше запрошено для викладання в місцевий учительський інститут<sup>15</sup>. Учене життя

в Криму в цих умовах виявилось не просто зведе- не до нуля. Атмосферу наукового життя було на- повнено страхом і відчаєм.

Аналогічна обстановка панувала в усій країні. У 1933–1934 роках ОГПУ було сфабриковано так звану «Справу славистів», за якою по всій країні «під ніж» пішли як відомі вчені, так і скромні му- зейні працівники, краєзнавці, лікарі, агрономи, зви- нувачені в участі в Російській національній партії. Метою цієї репресивної кампанії було не стіль- ки знищити людей, скільки залякати, принизити ту частину суспільства, яка була вихована в іншій системі цінностей в порівнянні з панівною. (Серед видатних кримознавців у цій справі проходили М. К. Гудзій, М. С. Державін, Б. О. Куфті́н)<sup>16</sup>.

Саме тоді у Криму розгорнулася робота над одним із широкомасштабних нереалізованих проєктів місцевих краєзнавців 30-х років ХХ століття – академічним виданням «Історії наро- дів Криму», підготовка якого припала на кінець 34-го – 35-й рік. У цей час в Радянському Союзі спостерігався феномен «енциклопедичної епі- демії» (термін, що зустрічався в лексиконі межі 20 – 30-х років ХХ століття). Близько десятка ре- гіонів країни до середини 30-х уже мали свої енциклопедії або опубліковані словники до них. Ідеї створення регіональних енциклопедій зародилися ще в середині 20-х у зв'язку зі зміною адміністративно-територіального устрою СРСР. В основі цього процесу лежали як політичні, так і економічні чинники. Він отримав назву району- вання. Стимулюючим чинником стала й робота над «Великою радянською енциклопедією». 1926 року на Сибірському крайовому з'їзді з вивчення продуктивних сил Сибіру було підтримано ініці- ативу місцевих діячів культури та краєзнавства зі створення крайової енциклопедії Сибіру. 1929 ро- ку побачив світ перший том «Сибірської радян- ської енциклопедії» (видання вийшло в чотирьох томах). До 1930 року слідом за Сибіром і незалеж- но від нього розгорнули роботу з підготовки сво- їх енциклопедій Далекосхідний край, Закавказзя, Північний Кавказ, Середня Азія, Урал.

Знаючи про досвід створення регіональних енци- клопедій в різних регіонах СРСР, Микола Львович за- пропонував партійному чиновнику Б. С. Ольховому реалізувати аналогічний проєкт щодо Криму. Спочатку не було ясності, як буде називатися очіку- ваний твір, енциклопедія це буде або фундаменталь- на багатотомна універсальна монографія, кількість і склад авторів, обсяги робіт. Пізніше визначилися окремі вектори цього проєкту.

7 жовтня 1934 року Кримський обком ВКП(б) ухвалив рішення про підготовку двох багатотом- них видань «Історії народів Криму» і «Радянської енциклопедії Криму». Виступаючи на пленумі обласного комітету партії, секретар Кримського обкому ВКП(б) Б. О. Семенов зазначив: «Наша Кримська парторганізація зараз приступає до здійснення дуже великої і дуже важливої робо- ти з національного й культурного будівництва в Криму. Ми приступаємо до створення ряду вели- ких праць, як, наприклад, «Радянської енцикло- педії Криму», фольклору, тлумачного словни- ка кримськотатарської мови, «Історії колгоспів Криму» і т. д. Здійснення всіх цих заходів піднімає на вищий щабель якість всієї нашої роботи щодо практичного здійснення ленінсько-сталінської наці- ональної політики партії. У цих працях повинна взя- ти участь вся наша партійна організація, вона допо- може зростанню молодих національних кадрів»<sup>17</sup>. Вихід у світ шести томів «Радянської енциклопедії Криму» планувався в 1938–1939 роках. Був опу- бікований і попередній проєкт видання, складе- ний визначним кримським бібліографом, видатним діячем краєзнавчого руху цього періоду Віктором Васильовичем Симоновським (1869–1933)<sup>18</sup>, але не закінчений ним через раптову смерть<sup>19</sup>.

В. В. Симоновський розробляв проєкт крим- ського варіанту енциклопедії на основі вже на- явного в країні досвіду зі створення «Сибірської радянської енциклопедії», «Енциклопедії Далекосхідного краю», «Уральської радянської енциклопедії». Він вважав, що видання має бути не довідником, а «провідною науково-популярною працею, побудованою на основі наукової методо- логії діалектичного матеріалу»<sup>20</sup>. Головні трудно- щі при створенні всекримського універсально- го довідкового видання В. В. Симоновський ба- чив у тому, що «перш за все доведеться зіткнути- ся з незадовільним станом наших сучасних крає- знавчих знань: багато попередніх праць є застарі- лими або не можуть бути використані в силу чу- жої класової настанови»<sup>21</sup>. При цьому відсутність універсального бібліографічного покажчика лі- тератури про Крим вказано В. В. Симоновським наприкінці виявлених «труднощів», які перешко- джали б успішній роботі над «Радянською енци- клопедією Криму». При цьому бібліограф «нової епохи» чомусь забув, що такий покажчик (ішов 1934 рік) існував. Йдеться про знаменитий і непе- ревершений до сьогоднішнього дня універсаль- ний довідник «TAURICA» Арсенія Івановича Маркевича, який у трьох частинах був опубліко-

ваний в 1894, 1898 і 1902 роках<sup>22</sup>. Картотечний варіант кримознавчого зібрання поповнювався упорядником до кінця 30-х років, навіть тоді, коли А. І. Маркевич продав своє унікальне бібліографічне зібрання Російській академії історії матеріальної культури<sup>23</sup>. І сам В. В. Симоновський не міг не знати про існування універсальної кримознавчої картотеки А. І. Маркевича. Адже саме він повідомив про підготовлену Арсенієм Івановичем на 1929 рік четверту частину «TAURICA». «Нова топо-бібліографічна праця А. І. Маркевича обсягом 16 друкованих аркушів готова до друку і чекає свого видавця», – писав Віктор Васильович Симоновський у статті, опублікованій в московському журналі «Библиография» 1929 року<sup>24</sup>. І раптом через п'ять років він же констатував уже «відсутність повного бібліографічного посібника, який охоплює літературу про Крим»<sup>25</sup>. Та просто, «класово чужий» «великодержавний шовінізм» А. І. Маркевич вже не годився для нової ідеології...

Програмні положення майбутнього видання були викладені в спеціальній статті голови Кримського обласного бюро краєзнавства Олексія Георгійовича Максимовича<sup>26</sup>. Ось як бачив цілі та завдання енциклопедії лідер кримських краєзнавців тридцятих років: «Перш за все висувається тут завдання провести наукову систематизацію того величезного матеріалу, який зібраний вже у вигляді археологічних пам'яток, предметів матеріальної культури, історичних документів, потім історико-географічного та економічного характеру описів Криму, що існують у великій кількості від епохи Геродота й аж до другої половини ХІХ століття. Ці матеріали з історії Криму тільки частково знаходяться в самому Криму, величезна частина їх зберігається в архівах, музеях і бібліотеках Москви, Ленінграда, України та інших місцевостей Радянського Союзу. Необхідно описати й оцінити ці матеріали як джерела нашого знання про історичне минуле Криму, необхідно створити розділ джерелознавства історії Криму, як основну умову всієї подальшої роботи<sup>27</sup>. <...>

Робота над історією Криму вимагає залучення значних наукових сил. До роботи над історією Криму необхідно залучити такі потужні наукові організації, як Державна академія історії матеріальної культури (ДАІМК), як інститути Академії наук СРСР і Академії наук УСРР. Початок цьому вже покладено укладенням договору з Історико-археологічним інститутом Академії наук СРСР про публікації низки цінних матеріалів з історії Криму. ДАІМК давно вже проводить робо-

ту в Криму у формі археологічних експедицій. Поряд із цим необхідно в першу чергу використувати всі науково-історичні сили Криму <...>. Велику роль у цій справі покликані здійснити кримські краєзнавчі організації, що об'єднують кадри істориків-краєзнавців. Початок цьому вже покладено редакцією «Радянської енциклопедії Криму» й «Історії народів Криму» у формі організації низки науково-дослідницьких праць і проведення публічних науково-історичних рефератів»<sup>28</sup>. Як видно, кримські краєзнавці реально окреслювали колосальний обсяг робіт, необхідних для підготовки академічних узагальнюючих видань із кримської історії та етнографії.

Усю безпосередню організаційну роботу з підготовки видань виконувала помічниця Б. С. Ольхового Г. Комська – співробітниця Кримдержвидаву. М. Л. Ернст брав і редагував матеріали спільно з нею, як фахівець у галузі археології, історії, краєзнавства. 1936 року, коли Г. Комська декілька місяців хворіла, вся організаційна робота повністю лягла на плечі Миколи Львовича.

До складання словника і написання статей для «Радянської енциклопедії Криму» були залучені науковці та музейні працівники не тільки Криму, а й Москви, Ленінграда. Важливо відзначити і те, що план роботи над створенням енциклопедії передбачав організацію експертизи з паспортизації археологічних пам'яток півострова, опис архівних фондів, що стосуються Криму, з архівів Сімферополя, Москви, Ленінграда та Одеси. Співробітник редакції цього видання В. В. Салтиковський, розкриваючи етапи роботи над розділом «Населення», повідомив, що кримські краєзнавці в процесі підготовки статей для енциклопедії мали можливість працювати в архівах і музеях Москви та Ленінграда (зокрема, Етнографічний музей Московського держуніверситету, Етнографічний музей в Ленінграді). В архіві Державної академії історії матеріальної культури вони використовували «цінну, ще не опубліковану бібліографію з Криму А. І. Маркевича. Цю бібліографію ДАІМК має намір випустити у світ, залучаючи до опрацювання її кримські організації»<sup>29</sup>. На жаль, так і не видали, так і залишилося гігантське бібліографічне зібрання А. І. Маркевича – унікальна пам'ятка науки та культури національного значення – у вигляді рукописної картотеки. Добре ще, що встиг Арсеній Іванович вивести своє зібрання частинами з Криму, а то б і це було втрачено!

Разом із тим, В. В. Салтиковський зауважив, «важливо, щоб «РЕК» не стала тільки великим



довідником. У зростанні робочого ядра, в підвищенні цінності самого людського колективу, в зростанні раніше пригноблених національних груп треба відобразити та підкреслити наші досягнення соціалістичного будівництва на основі ленінсько-сталінської національної політики»<sup>30</sup>.

Цікаві матеріали про участь ленінградських фахівців у підготовці «Історії народів Криму» ми виявили в архівному фонді Історико-археографічного інституту АН СРСР, який функціонував у 1931–1936 роках<sup>31</sup>. Так, на початку 1935 року вчений секретар Інституту Троцький писав до Сімферополя Бенціону Менделевичу Вольфсону<sup>32</sup>.

вул. Гоголівська, 14.  
редакція «Історії народів Криму»

Шановний т. Вольфсон.

На жаль, затримка переговорів про нашу участь в «Історії народів Криму» позбавляє нас цього року можливості зайнятися цією роботою. План наш уже зверстаний і затверджений Президією Академії, і зараз змінювати його вже пізно. Крім того, ми не можемо прийняти Ваші умови як в сенсі програми роботи, так і з матеріального боку<sup>33</sup>.

При цьому слід зауважити, що сам Б. М. Вольфсон, якому, очевидно, було доручено займатися організаційними питаннями підготовки видання, наврод чи міг «гальмувати» справу. Сучасники його характеризували як ініціативного та старанного наукового працівника. Ось, наприклад, рядки з його характеристики, представлені керуючим Центрального архівного управління Кримської АСРР Дмитром Дмитровичем Белугіним: «Незважаючи на те, що він порівняно молодий, однак як науковий співробітник непоганий. За час своєї роботи в нас уже дещо зробив, наприклад: підібрав і розібрав історичний матеріал з еміграції татар до Туреччини, помістивши одну статтю в «Красном Крыму», і зараз готує одну статтю до Дня Червоної Армії. Звісно, працюючи в двох місцях, нас не цілком влаштовує, але він працівник бажаний і надалі міг би принести величезну користь»<sup>34</sup>. Високу оцінку професійним якостям Б. М. Вольфсона дав і Олексій Георгійович Максимович<sup>35</sup> – завідувач кафедри загальної історії Вищої Кримської сільськогосподарської школи, де Бенціон Менделевич також працював.

Затримка переговорів про фінансування та розподіл обов'язків ішла від чиновників Кримського

ЦВК, які погано уявляли собі обсяги робіт, хотіли, як завжди, швидкого результату при мінімальних вкладеннях. У результаті листування між Сімферополем і Ленінградом у лютому – березні 1935 року<sup>36</sup> було підготовлено кілька варіантів договору між Історико-археографічним інститутом АН СРСР і ЦВК Кримської АСРР. За умовами підписаного-таки в квітні цього року документа (від Інституту – директор Семен Григорович Томсінський, від Криму – голова ЦВК Ільяс Умерович Тархан) Історико-археографічний інститут АН СРСР брав на себе роботу з виявлення кримознавчих матеріалів в архівах і підготовки текстів нарисів «Історії народів Криму». Кримський Центральний Виконавчий Комітет мав займатися редагуванням підготовлених у Ленінграді матеріалів<sup>37</sup>. Передбачалося, що перший том видання буде готовий до 1 жовтня 1935-го, а другий – до 1 січня 1936 року. Терміни рекордні, але в документах ішлося лише про підготовку текстів.

Бажаючи залучити архівний матеріал, що відклався в Криму, співробітники Історико-археографічного інституту АН СРСР у Ленінграді порушили питання про передачу в архів Інституту «Воронцовські архівні матеріали, що зберігалися в Алупкінському палаці»<sup>38</sup>. Наркомат освіти Кримської АСРР у цій справі зайняв рішучу позицію щодо збереження культурної спадщини на місці. У Ленінград відписали, що в Алупці залишилися лише розрізнене листування Управління Воронцовським маєтком і архів Воронцових-Дашкових, який розробляється на місці, і «не може бути переданий»<sup>39</sup>.

Уже в грудні 1935 року завдання проекту були змінені. Партійне керівництво ухвалило, що матеріали двох багатотомних видань краще буде узагальнити в одному. Так, 23 грудня 1935 року обком ВКП(б) ухвалив видати «Повний опис Криму» в десяти томах, два з яких присвятити історії краю. На цьому ж засіданні затвердили редакційну колегію у складі: політичного керівництва Кримської АСРР товаришів А. Самедінова, Б. О. Семенова, І. У. Тархана, Чагара та діячів науки, краснавчого руху – Р. М. Александровича, Гусева, С. О. Зернова, Г. Комської, Мілюкова, Б. С. Ольхового, М. С. Самокиша. Б. С. Ольховий доручив М. Л. Ернсту взяти під своє керівництво історичні розділи «Повного опису Криму».

Були затверджені також редакції відділів. У редакції відділу «Історія» – Б. М. Вольфсон, Б. Д. Греков, С. О. Жебельов, Зіядінов, У. Б. Іпчі, Кулаєв, О. Г. Максимович, Рабинович, Троїцька,

Чешмеджі, М. Л. Ернст. До редакції відділу «Народи Криму та національно-культурне будівництво» – А.-Г. Н. Батир-Мурзаєв, Іргат-Кадир, М. П. Михайлов, Мустакаєв, Степанов, Щербаков.

Усі десять томів загальним обсягом триста друкованих аркушів великого формату планувалося закінчити 1937 року. Видання передбачалося друкувати в Москві в друкарні «Правда» імені Й. В. Сталіна та продавати за передплатою, яку вже почала оформляти Головна контора передплатних видань Кримського відділення Державного видавництва за ціною 15 рублів за том. Пізніше редакція прийняла рішення про розширення відділу історії, для чого надавався додатковий том. Усе видання, таким чином, включало одинадцять томів загальним обсягом 330 друкованих аркушів.

Спочатку по відділу «Історія» було затверджено тринадцять планових статей. Їх авторами стали як представники влади, так і кращі сили кримського краєзнавства: Григорій Дмитрович Белов, Генів, професор Гуковський, Сергій Олександрович Жебельов, Федір Степанович Загородських, Карімов, Лукомський, Олексій Георгійович Максимович, Юлій Юлійович Марті, Борис Семенович Ольховий, Олександр Іванович Полканов, Б. С. Рабинович, Самедінов, Троїцька, Турчанінов, Ельяшев, Микола Львович Ернст, Анатолій Леопольдович Якобсон.

По відділу «Народи Криму та національно-культурне будівництво» затвердили 16 планових статей. Серед авторів цього відділу: Абаєв, нарком по освіті Кримської АСРР Р. М. Александрович, Павло Петрович Бабенчиков, Микола Степанович Барсамов, Абдул-Гаміт Нухаєвич Батир-Мурзаєв, Ян Петрович Бірзгал, професор Бойко, Буковський, Мойсей Якович Гінзбург, Володимир Львович Дашевський, академік Микола Севастянович Державін, поет і етнограф Керім Джаманаклі, Ємельянченко, професор філолог-русист Леонід Володимирович Жирицький, Калузький, Анатолій Григорович Коренев, Сергій Дмитрович Коцюбинський, Максим Платонович Михайлов, Борис Семенович Ольховий, Полевой, Олександр Іванович Полканов, Райко, композитор і етно-

граф Асан Мамутович Рефатов, Р. М. Степанов, Ільяс Умерович Тархан, Тухватуллін, Шевчук, Шерфедінов, Микола Львович Ернст та ін.

Для «Повного опису Криму» М. Л. Ернст підготував цикл статей зі стародавньої та середньовічної історії краю. Редакція встигла провести велику роботу з підготовки до друку карт для перших двох томів. Керував нею технічний редактор Лукін, виготовляв карти кресляр Джинєєв<sup>40</sup>.

Повальна смуга арештів і знищення цвіту кримської інтелігенції, особливо діячів кримськотатарської культури й освіти, наприкінці 30-х років ХХ століття звела нанівець всі підготовчі роботи. Керівник редколегії «Радянської енциклопедії Криму» – завідувач відділу культури та пропаганди Ленінізму Кримського обкому ВКП(б) Б. С. Ольховий – також був репресований<sup>41</sup>. Зрозуміло, що підготовлені ворогами народу наукові матеріали не мали права на вихід у світ. Після арешту Б. С. Ольхового редакцію енциклопедичних видань було закрито, а підготовлені матеріали заарештовано. Складені нариси та напрацювання до статей вилучалися органами НКВС в якості слідчих документів. Цінний кримознавчий проект тридцятих так і залишився нереалізованим.

Співпраця М. Л. Ернста з Б. С. Ольховим – партійним функціонером такого високого рангу – дозволила краєзнавцю розпочати реалізацію давно виношуваної ним ідеї про видання «Серії старовинних подорожей та описів Криму»<sup>42</sup>. Вільно володіючи німецькою мовою М. Л. Ернст підготував до друку відразу два переклади: твори професора університету в Галле Тунманна «Кримське ханство» і колишнього французького консула в Бахчисараї 1753 року Пейсонелля «Трактат про торгівлю на Чорному морі та про політичний і суспільний устрій Кримської Татарії», видані наприкінці ХVІІІ століття. Б. С. Ольховий редагував ці праці й любивав їх видання через партійні та радянські органи<sup>43</sup>.

Таким чином, у складний час розвалу краєзнавчого руху в країні кримські краєзнавці намагалися налагодити систематичні дослідження з вивчення краю.

### Джерела та література

1. Архів ГУ СБУ в АРК, ф. 8, оп. 1, спр. 010598, т. 1, арк. 126.
2. Див. особові документи В. Г. Опалова: ДААРК, ф. Р-415, оп. 1, спр. 572, арк. 1–2; оп. 5, спр. 37, арк. 17.
3. Архів ГУ СБУ в АРК, ф. 8, оп. 1, спр. 010598, т. 1, арк. 126.
4. Див. особову справу В. І. Советова: ДААРК, ф. Р-415, оп. 1, спр. 591, арк. 1–3; оп. 5, спр. 45, арк. 3.
5. Архів ГУ СБУ в АРК, ф. 8, оп. 1, спр. 010598, т. 1, арк. 126 зв.
6. Див. особові документи М. Л. Атласа:



- ДААРК, ф. Р-415, оп. 1, спр. 301, арк. 1–20; оп. 5, спр. 45, арк. 1–2.
7. Див. докладніше: Непомнящий А. А. Страницы истории крымского краеведения в 30-е гг. XX века / А. А. Непомнящий // Боспорские исследования=Bosporos Studies / Крымское отд. Ин-та востоковедения им. А. Е. Крымского НАН Украины. – Симферополь, 2005. – Вып. 10. – С. 361–383.
  8. Олексій Георгійович Максимович (нар. 1902 р.) – син історика, професора Кримського університету (педагогічного інституту ім. товариша М. В. Фрунзе) Георгія Андрійовича Максимовича (1877 – після 1960). Сім'я переїхала до Сімферополя в грудні 1923 – січні 1924 року з Ніжина, де Г. А. Максимович був професором Ніжинського інституту народної освіти, деканом, керував секцією Ніжинської науково-дослідної кафедри історії, культури та мови. У Кримському університеті професор Г. А. Максимович читав курси політичної економії, економічної географії, російської історії та географії Росії. На жаль, його прізвище не увійшло до другого видання довідника про професорів цього вишу. (Див.: Профессора Таврического национального университета им. В. И. Вернадского / сост. В. В. Бобков, [В. В. Лавров]. – [2 изд. : испр. и доп.]. – К.: Либідь, 2007. – 172 с.). Олексій Георгійович Максимович, згідно з даними довідника «Науковці Криму» (1927 р.), – суспільствознавець, працював на Робітничому факультеті. У 30-х роках XX століття він працював завідувачем кафедри загальної історії Вищої кримської комуністичної сільськогосподарської школи. (Див. його особову справу як дослідника в місцевому архіві: ДААРК, ф. Р-415, оп. 1, спр. 564).
  9. ДААРК, ф. Р-3814, оп. 1, спр. 136, арк. 11.
  10. Див. про журнал «Экономика и культура Крыма»: Морозов С. Организаторам социалистического земледелия Крыма – дайте научно-популярный большевистский журнал / С. Морозов // Красный Крым. – 1934. – 5 мая. – С. 2; Наши задачи // Экономика и культура Крыма. – 1930. – № 1. – С. 3–8.
  11. Білокінь С. І. В обороні української спадщини : історик мистецтва Федір Ернст / С. І. Білокінь ; Ін-т історії України НАН України. – К., 2006. – С. 3.
  12. Архів ГУ СБУ в АРК, ф. 8, оп. 1, спр. 010598, т. 1, арк. 297.
  13. Там само, арк. 298–299.
  14. Див.: Непомнящий А. А. Арсений Маркевич : страницы истории крымского краеведения / А. А. Непомнящий. – Симферополь: Бизнес-Информ, 2005. – С. 229–262.? (Серия «Биобиблиография крымоведения» ; вып. 3).
  15. Див. докладніше: Непомнящий А. А. «Еще держится у нас старая культурность...» : новые материалы по истории крымоведения в переписке местных историков с академиком И. Ю. Крачковским / А. А. Непомнящий // Историческое наследие Крыма. – 2007. – № 19. – С. 181–202. Див. також: Непомнящий А. А. Листування В. Филоненка з академиком Г. Крачковським : нове джерело з історії кримознавства 20-х років XX ст. / А. А. Непомнящий // Историчний журнал. – 2008. – № 3. – С. 9–18.
  16. Див. докладніше: Ашнин Ф. Д. «Дело славистов» : 30-е годы / Ф. Д. Ашнин, В. М. Алпатов ; отв. ред. Н. И. Толстой. – М. : Наследие, 1994. – 286 с.
  17. Цит. за: Максимович А. За большевистскую историю Крыма / А. Максимович // Экономика и культура Крыма. – 1935. – № 2. – С. 111.
  18. Віктор Васильович Симоновський (1869–1933) – бібліограф-кримознавець. Працюючи бібліотекарем у різних наукових і навчальних закладах Сімферополя, він став упорядником ряду ретроспективних і галузевих бібліографічних покажчиків із різних аспектів історії, етнографії, економіки півострова. Див. про В. В. Симоновського: Непомнящий А. А. Библиография библиографии исторического краеведения Крыма: Начало работы над составлением полного свода / А. А. Непомнящий // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2003. – Т. 9. – С. 182–186; Непомнящий А. А. Вопрос об украинском языке в Таврической губернии и в опубликованном наследии библиографа В. В. Симоновского: По новым библиографическим источникам / А. А. Непомнящий // Записки з загальної лінгвістики=Opera annua in linguistica generalis: 36. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 2002. – Вип. 5 : Мова та національна свідомість. – С. 142–145.
  19. Симоновский В. В. Очерк работы краевых энциклопедий / В. В. Симоновский // Экономика и культура Крыма. – 1934. – № 9/12. – С. 173–180. – Підп.: Симоновский В. В.
  20. Там само. – С. 179.



21. Там само. – С. 180.
22. Маркевич А. И. «TAURICA» : опыт указателя книг и статей, касающихся Крыма и Таврической губернии вообще / А. И. Маркевич // Известия Таврической ученой архивной комиссии. ? 1894. ? № 20. ? С. 1–395; 1898. ? № 28. ? С. 92–185; 1902. ? № 32/33. ? С. 47–128.
23. Див. про це: Непомнящий А. А. Историко-библиографічний спадок Арсенія Маркевича : досвід аналізу і нові знахідки / А. А. Непомнящий // Бібліотечна планета. – 2000. – № 4. – С. 36–37; Непомнящий А. А. Универсальный указатель опубликованных и архивных крымоведаческих документов / А. А. Непомнящий // Архивознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвідомч. зб. наук. праць. – К., 2002. – Вип. 5 : Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. – С. 243–249.
24. Симоновский В. В. Очерк библиографической работы в Крыму / В. В. Симоновский // Библиография. ? 1929. ? № 4. ? С. 118. Див. докладніше: Непомнящий А. А. Крымская краеведческая библиография: важные вехи / А. А. Непомнящий // Библиография. – 2001. – № 4. – С. 75–80; Непомнящий А. А. Сторінки історії кримської бібліографії 20–30-х рр. ХХ століття / А. А. Непомнящий // Бібліотечна планета. – 2006. – № 3. – С. 34–35.
25. Симоновский В. В. Очерк работы краевых энциклопедий / В. В. Симоновский // Экономика и культура Крыма. – 1934. – № 9/12. – С. 180.
26. Див. докладніше про розвиток кримського краєзнавства у складний період 30-х років ХХ століття: Непомнящий А. А. 3 історії кримського краєзнавства в 30-і роки ХХ століття : за неопублікованим листуванням А. І. Маркевича / А. А. Непомнящий // Краєзнавство. – 2005. – № 1/4. – С. 160–171; Непомнящий А. А. Из истории крымоведения тридцатых : проекты и их реализаторы / А. А. Непомнящий // Питання історії науки і техніки. – 2008. – № 3 (7). – С. 57–64; Непомнящий А. А. Подвижники крымоведения. Т. 2: TAURICA ORIENTALIA / А. А. Непомнящий ; Респ. комитет АРК по охране культурного наследия. – Симферополь, 2008. – 600 с. – (Серия «Библиография крымоведения» ; вып. 12).
27. 1935 року Микола Львович Ернст завершив роботу над розділом «Джерела вивчення історії Криму» для видань «Історія народів Криму» та «Кримська енциклопедія». Див.: ДААРК, ф. Р-3283, оп. 1, спр. 14, арк. 1–85. Матеріал було опубліковано 2004 року. Див.: Эрнст Н. Л. Источники изучения истории Крыма / Н. Л. Эрнст // Историческое наследие Крыма. – 2004. – № 5. – С. 97–127.
28. Максимович А. За большевистскую историю Крыма / А. Максимович // Экономика и культура Крыма. – 1935. – № 2. – С. 112–114.
29. Салтыковский В. В редакции «Советской энциклопедии Крыма» / В. Салтыковский // Экономика и культура Крыма. – 1935. – № 2. – С. 115.
30. Там само. ? С. 116.
31. У 1931–1936 роках під назвою Історико-археографічний інститут АН СРСР продовжувала свою діяльність Археографічна комісія Академії наук, що існувала з 1834 до 1931 років. Згодом (1936 рік) Інститут було реорганізовано в Ленінградське відділення Інституту історії АН СРСР.
32. Вольфсон – прізвище вітчима (прізвище батька – Рудштейн). Бенціон Менделевич народився 1906 року в білоруському місті Бобруйську. Після закінчення семирічки в 1923–1926 рр. він – чорнороб, сортувальник на лісопильному заводі №7 імені М. В. Фрунзе (Бобруйськ), в 1927–1929 рр. працював там само на посаді сортувальника та монтера. У 1929-му Б. М. Вольфсон став студентом І Московського державного університету (історичного відділення етнологічного факультету). Однак незабаром факультет був перетворений в Московський державний інститут історії, філософії і літератури ім. М. Г. Чернишевського. Доля молодого комуніста (з 1932 р. – член ВКП(б)) після закінчення вишу виявилася пов'язаною з Сімферополем, де в 1932–1933 рр. він, як зазначено в заповненій ним анкеті, – «педагог, методист Комуністичного вишу» (Кримської вищої комуністичної сільськогосподарської школи). У 1933–1934 роках за завданням партії Б. М. Вольфсон керував парторганізацією колгоспу «Ферайгойт» Лариндорфського району. У 1934–1935 роках Б. М. Вольфсон – секретар створеної при обласному комітеті партії Комісії з історії Громадянської війни. Одночасно він викладав у Кримській вищій комуністичній сільськогосподарській школі: читав «Історію Заходу і Сходу епохи промислового капіталізму та імперіалізму» на кафедрі загальної історії. З 1931 ро-



- ку за сумісництвом – науковий працівник Центрального архіву Криму. Див. особові справи Б. М. Вольфсона: ДААРК, ф. Р-415, оп. 1, спр. 546, арк. 1–23; оп. 5, спр. 153, арк. 1–65.
33. ПФАРАН, ф. 133, оп. 1, спр. 1410, арк. 1.
34. ДААРК, ф. Р-415, оп. 5, спр. 153, арк. 12.
35. Там само, арк. 41.
36. ПФАРАН, ф. 133, оп. 1, спр. 1410, арк. 2–3.
37. Там само, арк. 7–8.
38. Там само, арк. 10.
39. Там само, арк. 15.
40. Комская Г. «Полное описание Крыма» / Г. Комская // Литература и искусство Крыма. – 1936. – № 2. – С. 143–144.
41. Козлов В. Ф. Из опыта создания региональных энциклопедий в СССР в 1920–1930-е гг. / В. Ф. Козлов // Проблемы создания региональных энциклопедий : мат-лы Межд. науч.-практ. сем. (СПб., 14–16 окт. 2003 г.).? СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2004.? С. 37.
42. Архів ГУ СБУ в АРК, ф. 8, оп. 1, спр. 010598, т. 1, арк. 151 зв., 154 зв.
43. Там само, арк. 154 зв.

*Андрей Непомнящий*

### Николай Эрнст и крымоведение тридцатых

*На основе новых документальных комплексов из Санкт-Петербурга и Архива Главного управления СБУ в Автономной Республике Крым восстановлены неизвестные ранее сюжеты развития крымоведения в сложную эпоху 30-х годов XX века – времени ломки классических традиций и становления тоталитарной системы. На фоне деятельности крупнейшей фигуры местного краеведческого движения Н. Л. Эрнста показаны процессы, которые проходили в крымоведении.*

**Ключевые слова:** Н. Л. Эрнст, крымоведение, региональные энциклопедии, памятниковедение, Центральный музей Крымской АССР.

*Andrij Nepomnyashchiy*

### Mykola Ernst and Crimean studies in thirties

*On the base of the new documental complexes from Saint-Petersburg and Archive of the General Directorate of the SBU in the Autonomous Republic of the Crimea the unknown stories of development of the Crimean studies in severe period of thirties of the 20th century, which was the time of breaking classical traditions and establishment of totalitarian system, have been reestablished. The processes, which were happening in Crimean studies, have been shown on the background of the N. L. Ernst who was the major figure in local historical movement.*

**Key words:** M. L. Ernst, Crimean studies, regional encyclopedias, Monument studies, Central museum of the Crimean ASSR.

УДК 908 (477.41)

*Олена Тонконог, Валентина Шакула (м. Переяслав-Хмельницький)*

## ВНЕСОК МИХАЙЛА ІВАНОВИЧА СІКОРСЬКОГО У РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОГО КРАЄЗНАВСТВА

*У статті розглядається біографія та наукова діяльність відомого краєзнавця та музейника Михайла Івановича Сікорського.*

**Ключові слова:** М. І. Сікорський, дослідження Переяслава.

*Пам'яті М.І. Сікорського присвячується*

Відомий краєзнавець, музеєзнавець, археолог та етнограф Михайло Іванович Сікорський<sup>1</sup> народився 13 жовтня 1923 р. у козацькому місті Чигирині у сім'ї простих робітників. Мати, Марія Мусіївна, працювала у Чигиринському колгоспі ім. Леніна. Батько, Іван Іванович, – на заводі у м. Ка-

м'янка<sup>2</sup>. Батько помер у 1930 р., а мати в голодно-му для України 1933 році<sup>3</sup>. З 1933 до 1939 р. разом з братом і сестрою М.І. Сікорський виховувався в дитячому будинку м. Чигирин. Закінчив 8 класів Чигиринської середньої школи №1<sup>4</sup>. У 1939 р. вступив до Запорізького авіаційного технику-